

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΝ ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΔΑ ΕΝ ΡΩΣΙΑ
ΓΕΝΟΜΕΝΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ.

Οἱ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ἀπερχάντου χώρας τῶν Μοσχοβιτῶν κατάστασιν ἐπιστάμενοι πρὸ μιᾶς εἰκοσιπενταετηρίδος ἐξίστανται ἐπὶ τῇ ἄκρᾳ σχεδὸν καὶ ἀκαταλήπτῳ ἀλλοιώσει καὶ θαυμάζουσι τὴν ὄντως ἡρόακλειον ἐπὶ τὰ πρόσω πορείαν αὐτῆς. Ὁ γινώσκων τὴν Ῥωσίαν πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ συνομολογήσῃ ὅτι τὰ πάντα τοσοῦτον ἡλλοιώθησαν, τὰ πάντα τοσοῦτον ἐβελτιώθησαν, τοσοῦτον σπουδαίαν μεταρρύθμισιν ὑπέστησαν ὥστε ὀλίγου δεῖν ἀπιστεῖ τις εἰς αὐτήν. Ὑπῆρξε σκότος καὶ ἐπὶ στή φῶς, ἐβασίλευεν ἀμάθεια καὶ ἐπῆλθεν ἡ παιδεία, τὰ πάντα ἐδέσμευεν ἡ βυρσοκρότης καὶ ἐπῆλθεν ὁ πολιτισμός, δουλεία ἐπὶ τέλους προαιώνιος κατέκλυζε τὴν δύστηνον ταύτην χώραν καὶ ἀνέλαμψεν ἡ προσφιλέτης ἐλευθερία. Αἱ ἐφ' ἀπόψεως τῆς Ῥωσίας ἐξαπλούμεναι σιδηροδρομικαὶ γραμμαί, ἡ κατάργησις τοῦ μονοπωλείου τῶν αἰνοπνευμάτων, ἡ χειραφέτησις τῶν δουλοπαροίκων, ἡ ἄρσις τῆς σωματικῆς ποινῆς καὶ τῆς δυνάμει δικαστικῶν ἀποφάσεων ἐπιθέσεως ἐγκυμάτων, ἡ ἐπαρχιακὴ ὀργάνωσις, αἱ περὶ τὸν τύπον μεταρρυθμίσεις, ὁ νέος δημοτικὸς ὀργανισμός, ὁ περὶ τῆς γενικῆς στρατολογίας νόμος, ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς, ἡ ἱδρυσις Πανεπιστημίων ἐν Ὀδησσῷ, Βαρσοβίᾳ καὶ Σιβηρίᾳ, ἡ μεταρρύθμισις τοῦ δικαστικοῦ κλάδου, ἡ ἄρσις τῆς ἔνεκα χρεῶν προσωποκρατήσεως καὶ ἕτερα ἀπὸ ἐσωτερικὴν τῆς χώρας ἀνάπλασιν μυρία ὅσα ἔργα τῆς τελευταίας εἰκοσιπενταετηρίδος ὀφείλονται ἀποκλειστικῶς τῇ εἰσηγήσει τοῦ νῦν αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοῦ Β', οὗτινος τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀναβάσεως μέλλουσιν ἀεὶ ἐορτάσασθαι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπασιν αἱ τὴν ὑψηλὴν οἰκοῦσαι Σλαβικαὶ ἐθνότητες.

Ἐὰν ἡ Ῥωσία ἐκαυχᾶτο ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ ἀναμορφωτοῦ αὐτῆς Πέτρου τοῦ Μεγάλου, πόσον μάλλον ὀφείλει νὰ ἀγάλλεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἀλεξάνδρου τοῦ Β', τοῦ ἐκπολιτίσαντος καθ' ὅλην τὴν σημερινὴν τῆς λέξεως τὴν τέως ἐν τῷ σκότει τῆς ἀμαθείας καὶ βυρσοκρότητος κυλιομένην Ῥωσίαν Ῥῶσοι, Βούλγαροι, Σέρβοι, Μυροβούνιοι, Ῥωμῶνοι, Βόσνιοι καὶ Ἑρζεγοβῖνιοι, καὶ Σλαῦοι τῆς Αὐστρίας, δεόν ν' ἀποκαλύπτωνται ἐπὶ τῇ ἀπλῇ ἐκφράσει τοῦ Σεπτοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνακτοῦ τοῦ ἐπαξίως φέροντος τὸ αὐτοκρατορικὸν τῆς Ῥωσίας στέμμα καὶ διακρινομένου ἐπὶ τασαύταις ἀρεταῖς. Οὐδεὶς θέλει ποτὲ ἀρνηθῇ τὰ ἀγαθὰ ἅτινα ἐπεδαψίλευσε καὶ ἐξακολουθεῖ

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 20 Φεβρουαρίου.

ἐπιδαφιλεύων τῇ Ῥωσίᾳ ὁ καλοκάγαθος οὗτος ἄναξ, ὅστις ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἔσεται τὸ παράδειγμα νουνεχοῦς καὶ ἐναρέτου ποδηγετήσεως ἐνὸς τῶν κραταιότερων κρατῶν τῆς Εὐρώπης.

Ὅθεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν μετ' οὐ πολὺ τελεσθησμένων ἐν Ῥωσίᾳ ἐορτῶν ἐπεξέλθωμεν ἐν συντόμῳ τὰ κατὰ τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα ταύτην ἐν Ῥωσίᾳ γεγόμενα.

Α'

Ἡ Α. Α. Μ. ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας Ἀλέξανδρος ὁ Β' πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ τεθνεῶτος αὐτοκράτορος Νικολάου καὶ τῆς αὐτοκρατορίας Ἀλεξάνδρας Θεοδωρόβνας, δουκίσσης τῆς Πρωσίας, ἀδελφῆς δὲ Γουλιέλμου τοῦ Δ' ἐγεννήθη ἐν Μόσχᾳ τῇ 29 Ἀπριλίου τοῦ 1818. Τοῦ Ἀλεξάνδρου τὴν ἀνατροφήν, ἀνέθεσαν ὁ πατὴρ αὐτοῦ τῷ στρατηγῷ Μέρδερ, Γερμανῷ τὴν καταγωγήν καὶ διαμαρτυρομένῳ τὸ θρήσκευμα, τὰς σπουδὰς ὅμως αὐτοῦ ἀπεπεράτωσεν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας ἐνὸς τῶν γνωστοτέρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποιητῶν τῆς Ῥωσίας τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ἐν Ῥωσίᾳ ῥομαντικῆς σχολῆς τοῦ Ζουκόβσκη.¹ Ἀλλ' ὅμως τῇ βουλήσει τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου ἡ ἐκπαίδευσις αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὅλως στρατιωτικὴ καὶ ὁ θερμότερος αὐτοῦ διδάσκαλος ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ πατήρ. Ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀνεκῆρυξεν αὐτὸν διάδοχον αὐτοῦ κατὰ τὸ δέκατον ἕκτον τῆς ἡλικίας αὐτοῦ εἶχε

1 Ἐνταῦθα ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἀνατροφή τῆς Α. Α. Μ. ὀλίγου δεῖν ἀντιτίθεται εἰς τὸν ἀοίδιμον Ἰωάννην Καποδίστριαν, τοῦλάχιστον ὅτε ἡ μήτηρ του ἀπετάθη τῷ Ζουκόβσκη ἐν Δρέσδῃ τότε διατρίβοντι προσκαλεῦσα αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα τῆς ἀνατροφῆς τοῦ διαδόχου, ὁ Ζουκόβσκη εἰς ἀπάντησιν ἔγραψε μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς «1826 1]12 Ἰουλίου, Δρέσδη... Ἐπὶ τέλους θέλω ὑποδείξαι ὅμῳ τὸν μᾶλλον κατ' ἐμὲ ἵκανὸν ν' ἀναδεχθῇ τὸ ὑψηλὸν τοῦτο ἀξίωμα. Εἶναι ὁ κόμης Καποδίστριας, ὃν, ἀπήντησα ἐνταῦθα καὶ τοι ἡ πρὸς αὐτὸν φιλία μου εἶναι πολυστῆς. Εὐαρεστήθητι Μαγχαλειστάτη νὰ ῥίψῃτε ἐν βλέμμα ἐπὶ τοῦ παρελθόντος τοῦ ἀνδρός τούτου ἁμερπτον ὑπῆρξε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον, τοιοῦτος δὲ παρέμεινε καὶ ἰδιωτεύων. Ὑπῆρξε φίλος τοῦ αὐτοκράτορος ὅστις καὶ τοι ἔνεκεν ἀνυπερβλήτων περιστάσεων ἠναγκάσθη ν' ἀποχωρισθῇ αὐτοῦ, ἐξηκολούθησιν ὅμως μέχρι τάφου ἔχων ἄπειρον πρὸς αὐτὸν ἀγάπην. Εἶναι ἀνὴρ μεγάλης παιδείας, ἐπίσταται κατὰ βάθος τὴν ἀνθρωπότητα ἣν ἐξέμαθε κατὰ πάσας τὰς μορφὰς καὶ σχέσεις αὐτῆς. Γινώσκει ἐπιστάμένως τὸν σύγχρονον αἰῶνα καὶ τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς ταύτης. Γινώσκει ἅπαντα τὰ ἀμιλλώμενα νῦν ἀλλήλοις κόμματα μὴ ἀνήκων ἐν τούτοις εἰς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν. Ὡς ἀρχὴν θεωρεῖ τὴν ἀποχὴν ἀπὸ τῆς ψευδοῦς ἐκείνης φιλελευθερίας ἣτις προσπαθεῖ νὰ ἐξεγείρῃ τὸν λαὸν κατὰ τῆς κυβερνήσεως, καὶ τῆς τυραννικῆς ἐκείνης ἀποτυφλώσεως ἣτις ἐξεγείρει τὴν κυβέρνησιν κατὰ τοῦ λαοῦ. Ἡ ἐξωτερικὴ αὐτοῦ μορφή μεγάλως προσελκύει καὶ ἐμποεῖ συμπάθειαν καὶ πλήρη ἐμπιστοσύνην παντὶ τῷ προσομιλοῦντι αὐτῷ.....» Ὡς γνωστὸν ὅμως ὁ κλεινὸς αὗτος ὁμογενὴς ἡμῶν ταχέως εἶχεν ἀναδεχθῇ τὸ πολύμοχθον καὶ πλήρες ἀκανθῶν στάδιον τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, τσαρῦτον φεῖ, οὐκ ὀρθῶς ἀπολήξαν, ὁ δὲ Ζουκόβσκη ἀδυνατῶν προδήλως νὰ ὑποδείξῃ ἕτερόν τινα ἐφάμιλλον τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου, ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους αὐτὸς οὗτος ν' ἀναδεχθῇ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ βασιλόπαιδος.

προαχθῇ ἤδη εἰς τὸν βαθμὸν ἀντισυνταγματάρχου. Διοικῶν τοὺς λογχοφόρους τῆς σωματοφυλακῆς καὶ πρῶτος ὑπακτιστῆς ὢν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτελείου, μετέχεν ἀπατῶν ἐκείνων τῶν ἐπιθεωρήσεων, παρατάξεων καὶ στρατιωτικῶν ἐπιπονωτάτων ἀσκήσεων, ἐρ' αἷς διεκρίνετο ἡ ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου ἐκμυθίων τὸν στρατιωτικὸν βίον ἐν πάσῃ τῇ σκληραγωγίᾳ αὐτοῦ. Τῇ 17 Ἀπριλίου 1834 γενόμενος ἐνῆλιξ ὥμοσε τὸν νενομισμένον ὅρκον. Κατὰ δὲ τὸ 1838 καὶ 1839 τὸ πρῶτον μετέβη εἰς Εὐρώπην πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς πασχούτης αὐτοῦ ἐν μέρει ὑγείας, ἐνθα ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ Μεγάλου Δουκὸς Λουδοβίκου τῆς Ῥωσῆς Δαρμσταχ ἐξελέξατο σύζυγον τὴν δούκισσαν Μαξιμιλιανὴν Γουλιελμίναν Αὐγούσταν Σοφίαν Μαρίαν, ἥτις ἐλθοῦσα εἰς Ῥωσίαν ὑπέσχαστο τὸ ἀρθόδοξον δόγμα μυρωθεῖσα τῇ 5 Δεκεμβρίου 1840 καὶ ἐπονομασθεῖσα Μεγάλῃ Δούκισσᾳ Μαρίᾳ Ἀλεξανδρόβνᾳ. Ἀπὸ τοῦ 1826 ἤδη ὁ αὐτοκράτωρ ἔφερε τὸν τίτλον ἀρχιγερμαντέως τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φιλλανδίας, αὐθωρεὶ δὲ μετὰ τὸν γάμον αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς Φιλλανδίαν ἐνθα κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, ὅπως κερδήσῃ ἡ Ῥωσία τὴν συμπάθειν τῶν Φιλλανδῶν, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐπέτυχε πληρέστατα διὰ τῆς νοημοσύνης αὐτοῦ, τοῦ ἡπίου τρόπου καὶ τῆς γλυκύτητος ἔτινα τοσοῦτον θαυσιλῶς κοσμοῦσι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον. Ἀναδεχθεὶς τὴν Διεύθυνσιν τῶν Στρατιωτικῶν σχολῶν τοῦ Κράτους κατίσχυσε τοῦ ἔργου μετὰ πληρεστάτης ἐπιτυχίας τυχὼν τῶν ἐπαίνων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὅστις πολλάκις ἀνέθεσεν αὐτῷ τὴν ἀντιβασιλείαν.

Ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς τοῦ 1855 ἡ Ῥωσία ἴστατο ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς. Φοβερός ἀγὼν ἐλυμαίνετο αὐτὴν ἰδίως τὰς νοτίους αὐτῆς χώρας, μυριάδες Ἀγγλων, Γάλλων, Ὁθωμανῶν καὶ λοιπῶν ἐθνότητων κατέκλυσαν τὰς ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ περαλίους αὐτῆς πόλεις, Ἀγγλικά καὶ Γαλλικά σκάφη κατεβόρβιζον τὰς ἐν Βαλτικῇ περαλίους αὐτῆς πόλεις, κατὰ τοῦ ἐμπορίου εἶχε κατενεχθῇ καίριον τραῦμα ἔνεκα τοῦ ἀπακλεισμοῦ τῶν ἐμπορικῶν αὐτῆς λιμένων, ἡ ἐν γένει οἰκονομικὴ αὐτῆς κατάστασις εὕρισκετο ἐν λυπηροτάτῃ καταστάσει, ἡ βιομηχανία, αἱ τέχναι καὶ ἡ παιδεία ἐν γενικῇ παραλυσίᾳ, εἰς τὰ ὅπλα ἤδη προσεκαλεῖτο ἡ τελευταία σειρὰ τῆς ἐφεδρείας, τὸ πᾶν ἐν οἰκτροτάτῃ ὄντῳ θέσει διετέλει. Ἀκριβῶς κατὰ τὴν κρίσιμωτάτην ἐκείνην στιγμὴν ἀπαβιώσαντος τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου (τῇ 18 Φεβρουαρίου 1855) ἀνέλαβε τὰς ἡνίκας τοῦ Κράτους ὁ μέχρι τοῦδε αἰσιῶς βασιλεύων αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ὁ Β'. Περιττὸν εἶναι νὰ προσθέσωμεν κατὰ πόσων δεινῶν ὤφειλε ν' ἀντιπαλαίσῃ ὁ νεαρὸς οὗτος ἀνὴρ, τίνος πρῶτον ν' ἀντιληφθῇ, τὴν ἐσωτερικὴν χαλάρωσιν νὰ ὑπερνήκῃ ἢ τὸν κατακλύσαντα τὴν χώραν ἐχθρὸν νὰ ἐκδιώξῃ καὶ οὕτως ἐδραιώσῃ τὴν ἐμπρέπουσαν πολιτικὴν ἐν Εὐρώπῃ θέσιν τῆς ὑπὸ τὰς ὁδηγίας αὐτοῦ τεθείσης χώρας. Ἀμφοτέρων, ὡς γνωστόν, κατίσχυσε ἐν πληρεστάτῃ ἐπιτυχίᾳ ἐπικροτούντων πάντων. Ὁ φίλτατος ἡμῶν πατὴρ, ἀνεκλήρυττε πανδῆμῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου

ἀναβάσεως αὐτοῦ, αὐτοκράτωρ Νικόλαος Παύλοβιτς μετὰ βραχεῖαν μὲν πάλλιν βαρεῖαν νόσον λαβοῦσαν εὐρείας διαστάσεις κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας, ἀπεβίωσε τῇ 18 Φεβρουαρίου. Ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἡμετέραν λύπην ἣν συμμερίζονται καὶ οἱ ὑπήκοοι ἡμῶν ἅπαντες. Κλίνοντες καὶ χέοντες ἀπέναντι τῶν μυστηρίων τῆς θείας Προνοίας ἐξαιτούμεθα παρ' αὐτῆς ἡμῶν παρηγορίαν καὶ παρ' αὐτῆς ἀναμένομεν ἰσχύιν πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ἐπιβληθείσης ἡμῖν ὑπὸ τῆς βουλήσεως αὐτῆς συμφορᾶς. Ὅπως ὁ τεθνεὺς ἐφίλτατος πατὴρ ἡμῶν ἀφιερῶν ὅλας τὰς στιγμὰς τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τὰς προσηλπίδας ἐκτίθετο τῆς εὐημερίας τῶν ὑπηκόων, οὕτω καὶ ἡμεῖς κατὰ τὴν πλυτηράν καὶ κρίσιμον ταύτην στιγμήν ἀνερχόμενοι ἐπὶ τοῦ προγονικοῦ ἡμῶν θρόνου τῆς Ῥωσικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν ἀδικαιρέτων Πολωνικοῦ κράτους καὶ τοῦ μεγάλου δουκάτου τῆς Φιλλανδίας ἐνώπιον τοῦ ἀοράτως παρισταμένου ἡμῖν Θεοῦ, ἀγαδεχόμεθα τὴν ἱερὰν ὑπόσχεσιν νὰ ἔχωμεν ἀείποτε καὶ ἀποκλειστικῶς ὑπ' ὅψιν τὴν εὐημερίαν τῆς πατρίδας ἡμῶν χώρας. Χειραγωγούμενοι καὶ προστατευόμενοι ὑπὸ τῆς ἀγαθούσης ἡμῖν τὸ μέγα τοῦτο ἔργον θείας Προνοίας, ἀνεψώσωμεν τὴν Ῥωσίαν εἰς τὸν ὑπαρῶν βαθμὸν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δόξης, καὶ οὕτως ἐκκληρώσωμεν τοὺς πόθους καὶ τοὺς σκοποὺς τῶν προγόνων ἡμῶν Πέτρου, Αἰκατερίνης, Ἀλεξάνδρου τοῦ Α' καὶ τοῦ ἀειμνήστου ἡμῶν πατρὸς.» Πράγματι οὐδὲν ἕτερον ἔχων κατὰ νοῦν ἢ τὸν ὑψίστον σκοπὸν τῆς πραγματούσεως τῆς ἱερᾶς ὑποσχέσεως περὶ τῆς εὐημερίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ἐσπευσεν εὐθὺς νὰ θεραπεύσῃ τὸ καίριον τραῦμα τὸ κατὰβροῦσκον τότε τὴν Ῥωσίαν, ἥτοι νὰ θέσῃ τέρμα τῇ αἱματοχυσίᾳ καταπαύων τὸν ἀγῶνα. Περὶ τὸν Ὀκτώβριον ἐπεσκέφθη τὸ πεδίον τῆς μάχης ἐμφανιζόμενος ἅπανταχοῦ, ἐνθαρρύνων τοὺς ἀγωνιστάς, δαψιλεύων αὐτοῖς παντοίας χάριτας καὶ ἀνακουρίζων τοὺς τραυματίας. Κύριον ὅμως μέλημα αὐτοῦ ἐπῆρξεν, ὡς προείπομεν, ἡ κατάπαυσις τῆς αἱματοχυσίας ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ ἀπαθὲς ὁ φύσει καλοκάγαθος οὗτος ἀνὴρ, δι' ὃ ἅμα ἀλωθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Μουραβιὸς καταληφθέντος τοῦ Κάρς, δι' οὗ ἡ φιλοτιμία τοῦ Ῥωσικοῦ ἔθνους κατὰ τι ἀντημείβετο ὡς πρὸς τὴν ἐν Κριμαίᾳ ἡθικὴν καὶ ὑλικὴν ζημίαν, προθύμως ὑπέγραψε τὴν γνωστὴν ἐν Παρισίοις συνθήκην καταπαύσας τὸν δεινὸν ἀγῶνα. Πάραυτα δὲ ἐστρεψεν ὅλην τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάπλασιν τῆς χώρας καὶ τὴν ἐκ τοῦ ληθαργικοῦ ἀνάκουφιν αὐτῆς. «Τῇ ἀρωγῇ τῆς θείας Προνοίας», ἔλεγεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτῆς ἀπὸ 19 Μαρτίου 1856 προκηρύξεως αὐτοῦ δι' ἧς ἀνεκοίνου τὴν τῆς συνθήκης ὑπογραφήν, «τῆς ἀείποτε ἐπιδαψιλευούσης τὰς εὐεργεσίας αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ῥωσίας, ὡς ἐδραιωθῇ καὶ τελευθῇ ἡ ἐσωτερικὴ αὐτῆς ἀνάπλασις, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἐπιείκεια» ἀς βασιλεύσωσιν ἐν τοῖς δικαστηρίοις αὐτῆς, ἀς ἀναπτύσσονται ἅπανταχοῦ μετὰ γέρας ζήσεως ἢ πρὸς τὸν ἐκπολιτισμὸν, καὶ πρὸς πᾶν ὠφέλιμον ἔργον ὑτάσις, ἅπαντες δὲ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ νόμου ἐξ ἴσου εἰς ἅπαντας δι-

καίου, ὡς ἀπολαμβάνωσι τοὺς καρποὺς τῶν κόπων αὐτῶν ἐν εἰρήνῃ βιοῦν-
τες. Ἐπὶ τέλος ὅπερ ἐστὶν ὁ κύριος ἡμῶν πόθος, τὸ ὥς τῆς σωτηρίου
ἐπιτοῆς ὡς διαφωτίξῃ τὰ πνεύματα, ἐνισχύσῃ τὰς καρδίας, ὡς διαφω-
τῇ καὶ ἐνισχύῃ τὴν κοινὴν ἠθικὴν, τὸν σπουδαιότατον τοῦτον μοχλὸν
τῆς τάξεως καὶ εὐημερίας.» Ἐν ταῖς ἀνωτέρω λέξεσι συνίστατο τὸ πρό-
γραμμα τῆς μελλούσης αὐτοῦ πορείας ὅπερ καθ' ὅλην τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα
ταύτην δὲν ἔλειψεν ἐκτελῶν κατὰ γράμμα. Αἱ πρὸς μεταμορφώσιν τῆς με-
σαιωνικῆς μοσχοβιτικῆς γραφειοκρατίας προσπάθειαι, ἡ ἀπέλειψις τῆς προ-
αιωνίου διαφθορᾶς τῶν ἡθῶν, ἡ περιστολὴ τῶν ἐκ τοῦ δεσποτισμοῦ πηγάζου-
σῶν καταχρήσεων, ἡ βελτίωσις τῆς τύχης τοῦ στρατιώτου, ἡ διοργάνωσις
τῆς δικαιοσύνης κατὰ τὸ νεώτατον εὐρωπαϊκὸν σύστημα, ἡ ἀνέπλασις καὶ
προαγωγὴ τῆς βιομηχανίας, τῶν τεχνῶν, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς παιδείας,
ἐπὶ τέλος τὸ σπουδαιότατον μέτρον πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς πατρίδας αὐ-
τοῦ χώρας εἰς τὴν χορείαν τῶν πεπολιτισμένων ἐθνότητων, ἡ χειραφέτησις
τῶν δουλοπαροίκων, πάντα ταῦτα καθ' ὅλον τὸ εἰκοσιπενταετές τοῦτο διά-
στημα ἀνεπτύχθησαν ἐνώπιον ἡμῶν ὡς ἐκ θαύματος ἐκ θεωριῶν εἰς γεγο-
νότες μετατραπέντα.

Β'

Τζάρον ἀπελευθερωτὴν ἀποκαλοῦσιν οἱ Ῥῶσοι τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξαν-
δρον Β' ἀλλὰ καὶ τίνας ἕτερον ἡδύναντο δικαιότερον ν' ἀποκαλέσωσιν οὕτω;
Ἡ χειραφέτησις καὶ ἀπελευθέρωσις τῶν δουλοπαροίκων εἶναι καὶ ἔσται τὸ
λαμπρότατον ἔργον τῆς ῥωσικῆς συγχρόνου αὐτοκρατορίας, ὁ τιμωφέστατος
ἀδάμας τοῦ στέμματος τοῦ αὐκρατορικοῦ οἴκου τῶν Ῥωμανόβ. Ἐξ αὐτῆς τῆς
ἐποχῆς, ὡς γνωστόν, τοῦ Τζάρου Βορίς Γεωργιεύβιτς ὑφίστατο ἐν Ῥωσίᾳ ἡ δου-
λεία, ἥς ἡ ἀπαρχὴ ἐγένετο τῇ 21 Νοεμβρίου 1601, ὅτε ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ
ἀνωτέρω ἡγεμόνος τὸ γνωστὸν διάταγμα, δι' οὗ ἐν τῷ μέλλοντι ἀπηγορεύετο
τοῖς χωρικοῖς ἡ ἀλλαγὴ τῆς διαμονῆς καὶ ἐτίθετο οὕτως ἡ βῆσις τῆς δου-
λείας. Μεταγενέστερον κατὰ τὴν ἐποχὴν Αἰκατερίνης τῆς Β', ἐνῶ αἱ ἀνώ-
τεραι τάξεις ἔτυχον σπουδαίων δικαιοματίων καὶ ὑπεροχῆς, τὴν κατωτέραν
οὐχὶ μόνον κατέλειπον ἐν τῷ αὐτῷ σκότει τῆς δουλείας ἀλλὰ καὶ συνέσφιγ-
ξαν τὰ δεσμά αὐτῆς ἔτι μᾶλλον. Ἐπὶ Παύλου τοῦ Α', Ἀλεξάνδρου τοῦ Α',
καὶ τοῦ Νικολάου ἐγένοντο ἀπόπειραι ἀτήμαντοι πρὸς βελτίωσιν τῆς τύχης
τῶν δυστήνων χωρικῶν, ἀλλ' ἡ θεῖα Πρόνοια ᾤδωκεν ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ
Ἀλέξανδρος ὁ Β' θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἀφόρητον καύτην κατὰστασιν τοῦ κα-
τωτέρου στρώματος τῆς ῥωσικῆς κοινωνίας, καὶ τῇ 5 Ἰανουαρίου 1857 ἐξε-
δόθη τὸ πρῶτον διάταγμα περὶ συστάσεως ἐιδικῶν ἐπιτροπῶν ὑπὸ τὴν ἰδίαν
αὐτοῦ ἐπίβλεψιν καὶ διεύθυνσιν πρὸς ἀναθεώρησιν τῆς τύχης τῶν δουλο-
παροίκων ἧτις ἦτο ὄντως οὐκροτάτη. Κατὰ τὸ 1858—1859 ὁ ὀλικὸς ἀριθ-

ρὸς τῶν ἐν Ῥωσίᾳ δουλοπαροίκων συνεποσοῦτο εἰς 23,069,631 ψυχάς, ὧν 11,244,913 ἄρρενες καὶ 11,824,718 θήλειαι. Ἐκ τούτων 20,158,231 ἐκέκτηντο γαίης πρὸς ἐκκάρπωσιν πρὸς ἀποκλειστικὸν συμφέρον τῶν κυρίων αὐτῶν, τὰ δὲ 1,467,378 κατεῖχον διαφόρους θέσεις παρὰ ταῖς αὐλαῖς τῶν οἰκοδεσποτῶν αὐτῶν ἀποκαλούμεναι *δοβορόβιοι*, τουτέστιν αὐλικοί, ἦσαν δὲ καταδεδικασμένοι νὰ ἐργάζωνται ἀενάως ὑπὲρ τῶν ἀσώτως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ζώντων περιωνύμων *πομέσεζικ* τῶν σατραπῶν ἐκείνων τῆς Ῥωσίας. Αἱ κακουχίαι καὶ αἱ παντοῖαι στέρσεις, οἱ βίαιοι ἀποχωρισμοὶ τέκνων καὶ γονέων, μονογενοῦς υἱοῦ ἀπὸ τῆς δυστήνου μητρός, ἀνταλλαγὴ ἀνθρωπίνων ὄντων ἀντὶ κυνὸς ἢ ἵππου τῆς ἀρεσκείας τοῦ *πομέσεζικ*, τὸ περιλάλητον κροῦτον δι' ἀπλοῦν ἀμάρτημα, καὶ μυρία ὅσα ἕτερα δεινὰ ἦσαν ὁ κληρὸς τῶν δυστήνων τούτων ἀνθρωπίνων ὄντων καὶ πότε; κατὰ τὸν παρόντα εἰσέτι αἰῶνα τὸν ἐπὶ ὑψίστῳ δὴ πολιτισμῷ καυχώμενον!

1 Ὑδυνάμεθα πλεῖστα ὅσα ἱστορικὰ γεγονότα ν' ἀναφέρωμεν πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῶν ἀνωτέρω, ἀρκούμεθα ὁμῶς συντομίας χάριν εἰς τὰ ἐπόμενα περὶδείγματα, ἅτινα ἀρμόματα εἰς ἐπισήμων βωσικῶν πηγῶν τοῦ 1818 φρονούντες ὅτι ἀρκοῦντως ἀπεικονίζουσι τὴν θέσιν τοῦ Ῥώσου μουζίκου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὁ Ἀόμαν ἀνὴρ κτηματικὸς ἐκ Εἰρσάνοφ τῆς ἐπαρχίας Ταμπόφ ἀπαξ μόνον τῆς ἐδοδομάδος ἐπέτρεπε τοῖς χωρικοῖς αὐτοῦ νὰ ἐργάζωνται πρὸς ἴδιον ὄφελος καὶ τοῦτο τῆς Κυριακῆς μόνον. Ὅπως παρακωλύσῃ δὲ ὁλοσχερῶς τὴν ἐκκάρπωσιν τῶν ἀνηκουσῶν αὐτοῖς γαίων, ἠνάγκαζεν αὐτοὺς συχνάκις καθ' ὅλον τὸ θέρος νὰ ἀνεγείρουν ἀσκόπως οἰκοδομάς καὶ νὰ ὀρύττωσιν ὄχτους ὅλως περιττοὺς. Πλὴν δὲ τούτου εἰς ἀπλῆς ἰδιοτροπίας κατέστρεψε τὰς καλύβας τῶν χωρικῶν καὶ μετώκισε τοὺς δυστήνους τοῦτους ἱστερημένους ἤδη στέγης εἰς τὰ ἀπώτατα κείμενα κτήματά του. Αἰ' ἕκαστον παραμικρὸν σφάλμα ὁ Ἀόμαν ἀνηλεῶς ἐρράβδιζε τοὺς χωρικοὺς, καὶ πολλάκις πρὸς τιμωρίαν ἔχειρε τὸν πώγωνα καὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, κατὰ δὲ τὸ παγετώδες ψυχρὸς ἔλαυνεν αὐτοὺς διὰ ψυχροῦ ὕδατος.

Ἐν τῷ κτήματι τοῦ στρατηγοῦ Γλάζοφ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ μεταξὺ τῶν δουλοπαροίκων αὐτοῦ εὗρίσκεται καὶ τις ἀπόμαχος στρατιώτης Τζοδλκοφ, ὅστις τραυματισθεὶς κατὰ τὴν παρὰ τῇ Ἀρέοδῃ μάχην καὶ τούτῳ ἕνεκα γενόμενος ἀνίκανος πρὸς ἐργασίαν, ἐπορίζετο τὰ πρὸς τὴν ζῆν διδάσκων. Ἐν τούτοις ὁ δεσπότης ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ ἐργάζεται νυχθήμερον καὶ δὴ κατὰ τὰς ἐορτάς καὶ τὰς ἐπισήμους ἡμέρας. Μὴ ἀρκοῦμενος εἰς ταῦτο ὁ Γλάζοφ ἐπώλησε πρὸς ἴδιον αὐτοῦ ὄφελος τὴν καλύβην τοῦ Τζοδλκοφ μεθ' ἀπάσης τῆς ἀποσκευῆς. Ἀποχωρίσας δὲ αὐτὸν ἀπὸ τῶν γονέων αὐτοῦ μετώκισεν εἰς ἕτερου παρὰ τῷ Βελζλόφ κτήμά του. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ δὲν ἔληξαν τὰ δεινὰ, καθ' ὅτι ὁ στρατηγὸς Γλάζοφ ἐπέβλησε τὴν μοναγινὴ θγατέρα τοῦ τῆς μόνου αὐτοῦ παρηγορίας ἦν καὶ ἀπήγαγεν ὁ ἀγοραστής εἰς ἄγνωστον τῷ δυστήνῳ πατρὶ χώραν.

Ὁ πατὴρ τοῦ ἐν Ῥήγγ μωριοπλοῦτου τραπεζίτου π. Σκαλοῦσιν ἦτο πρὸ πενήντα περίπου ἔτων εἰσέτι δοῦλος τοῦ κόμητος Σερεμέτιεφ. Ἐμπορὸς πρώτης τάξεως καὶ μυριόπλουτος ὢν, προάτεινεν ὑπὲρ τῆς χειραφετήσεως αὐτοῦ εἰκοσάμισμύρια ρούβλια χάρτινα ἦτοι 222,000 φράγκων καὶ ἐν τούτοις δὲν ἠδυνήθη νὰ τόχῃ τῆς χειραφετήσεως αὐτοῦ, οὐδ' ἀντὶ τοῦ ὑπερόγκου τούτου ποσοῦ. Ἐν τούτοις ἐσκέπτετο ὅτι ἡ δουλεία παρεκώλυεν αὐτὸν τοῦ νὰ νυμφεύσῃ τοὺς υἱοὺς του καθ' ὅτι οὐδεμία τῶν οἰκογενεῶν τῆς Ῥήγγας ἠθέλει ἀποφασίσει νὰ δώσῃ τὰς θυγατέρας αὐτῆς εἰς νέους οἷτινες ἔρελλον νὰ καταστῶσι δοῦλοι, τοῦ πατρὸς ὄντος τοιούτου. Αἰὶ μεταξὺ τὸν χειμῶνα καὶ ἀδυνατῶν νὰ τόχῃ τῆς χειραφετήσεως αὐτοῦ ἦν τῷ ἡρνοῦντο πάντοτε, ὁ Σκαλοῦσιν ἐπανήλθε τὸν Μάρτιον εἰς Πετρούπολιν τυχαίως δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεώς του λαβὼν φορτίον βιβλίων παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ μικρὸν κίδον ὅπως δωρηθῇται αὐτὸν τῷ κόμητι. Ἀφικόμενος εἰς Πετρούπολιν μετέβη παρευθὺς εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ Σερεμέτιεφ ὃν εὗρεν εὐωχούμενον μετὰ φίλων ἐπὶ πολυτελοῦς τρα-

Τῇ 21 Φεβρουαρίου 1860 ὁ αὐτοκράτωρ ὑποδεχόμενος ἐν τῷ χειμερινῷ ἀνακτόρῳ τὰ μέλη τῶν 24 ἐπιτροπῶν ἀπετάθη πρὸς αὐτοὺς διὰ τῶν ἐπομέ-
ων ἀξίων σημειώσεως λόγων: «Γνωστὸν εἶναι ὑμῖν κατὰ πόσον θεωρῶ τὴν
χειραφέτησιν τῶν δουλοπαροίκων ἔργον ἱερὸν καὶ τιμολόγῳ, ἔχω δὲ πλήρη
τὴν πεποίθησιν ὅτι τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων ἐμπορεῖσθε καὶ ὑμεῖς. Ὁ μόνος
καὶ κύριος σκοπός μου εἶναι ἡ εὐημερία τοῦ κράτους, ὅπερ φρονῶ συμμερίζε-
σθε καὶ ὑμεῖς. Ποθῶ ὅπως ἡ κατάστασις τῶν χωρικῶν βελτιωθῇ ἔργῳ καὶ
οὐχὶ ἀπλῶς λόγῳ καὶ ὅπως ἡ μεταρρύθμισις αὕτη ἐπέλθῃ ἄνευ κλονισμῶν.
Ἀλλὰ τούτου ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ τύχωμεν ἄνευ τῆς ὑμετέρας ἀρωγῆς.
Ὅφείλετε, κύριοι, νὰ συνδράμητε ἡμᾶς ἐν τῇ δυσχερεῖ ταύτῃ ἐπιχειρήσει.
Ἐν ὀνόματι λοιπὸν τοῦ Ὑψίστου ἐπιλάβεσθε τοῦ ἔργου.» Καὶ τὸ μέγα ὄν-
τως τοῦτο ἔργον ἐπετελέσθη συνωδῶ τῷ πόντῳ τοῦ ἀνακτοῦ ἀναμείκτως
ἄνευ κλονισμοῦ καὶ τοὶ μυρία ὅσα προτιμώματα παρενεβλήθησαν ὑπὸ τῆς
ἀνωτέρω μνημονευθείσης ψευδοχριστοκρατικῆς τάξεως, καὶ τῇ 19 Φεβρουα-
ρίου 1861 ἐποχῇ ἐγγραφίστη ἀνεξιτήλῳις γράμμασιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ῥω-

σσίας ἀφ' ἧς ἐν μόνον πρᾶγμα ἔλειπεν . . . ὅστις. Ὁ κόμης αὐστηρῶς ἐπέκλητε τὸν ἐπι-
στάτην αὐτοῦ μάτην ἀπολογούμενον ὅτι ἐν ἀπάτῃ τῇ Πετρούπολει οὐδὲ ἐν ὁστρον ἡδυνήθη
νὰ εὕρῃ. Βλέπων ὁ Σερβέτιεφ τὸν ἐκατομμυριοχὸν αὐτοῦ δούλον εἰσερχόμενον: «Ἰδοὺ ὁ
Σαλοῦσιν, ἀνέκραξεν, εἰσερχεται νὰ αἰτήσῃ τὴν χειραφέτησιν τοῦ. Λοιπὸν, φίλτατε, περὶ τὸν
εἶναι νὰ μοι προσφέρῃς εἰκοσακισμῦρια ρούβλια ὧν δὲν ἔχω ἀνάγκην, ἀρκεῖ νὰ μοι εὕρῃς
μόνον σήμερον διὰ τὸ πρόγευμα ὁστρον καὶ θὰ τύχῃς τῆς χειραφετήσεώς σου.» Ὑποκλινάμε-
νος τότε ὁ Σαλοῦσιν εὐχαρίστησε τὸν κόμητα ἐπὶ τῇ χορηγούμενῃ αὐτῷ χάριτι, καὶ τῶν συν-
δαιτυμόνων καταγνώδως ἐπευφημούντων ἐκόμισε τὸν κάδον τῶν ὁστρον εἰς τὴν αἴθυσαν καὶ
ἐπ' αὐτῷ ὑπεγράφη τὸ συμβόλαιον τῆς χειραφετήσεως.

Ὁ βαρὺνος Αὐγουστος Haxhausen ἐν τῷ γνωστῷ αὐτοῦ συγγράμματι «Μελέται περὶ τῆς ἐσωτε-
ρικῆς καταστάσεως τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ τῶν ἀγροτικῶν θεσμῶν ἐν Ῥωσίᾳ» ἀφηγείται τὰ ἑξῆς περὶ
τῆς τότε καταστάσεως τῶν δούλων ἐν Ῥωσίᾳ. «Ἐπανελθὼν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον ἐν ᾧ κατέλυον ἐν
Πένσφ, εἶπον γερμανιστὴ εἰς τὸν οἰκαδεσπότην νὰ μοι ἀποστείλῃ τινὰ κουρέα. Μετὰ τινα ὥραν
βλέπω εἰσερχόμενον νέον καλῶς ἐνδεδυμένον καὶ εὐπρεπῶς ὅστις μ' ἐξύρρησε μετὰ πολλῆς εὐχε-
ρείας, ὥντως γαλλικῆς. Καὶ ὅπως ἦτο Ῥώσος χωρικός; ὃν ὁ κύριος τοῦ χωρίου του εἶχε διδάξει
τὸ ἐπιτήδευμα τοῦ Φίγαρω καταβαλὼν πλὴν τῆς τροφῆς καὶ τριακόσια πεντήκοντα ρούβλια ἐνὸς
ἔτους διδάκτρα. Μετὰ ταῦτα τὸν ὑπέβαλεν εἰς τὸ ὁμπρὸς. τούτεστι τὸν ἀπεναικίσαν ἐκχαρ-
πόμενος αὐτὸς τὰ κέρδη. Ὁ νέος οὗτος ἄριστα κερδαίνει ἄνευ δυσκολίας 175 ρούβλια, φοιτᾷ
πακτικῶς εἰς τὸ θέατρον ποιούμενος ἐπ' ὀλίγον τῆς κομψότητος αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ἄνευ ἐπιτυχίας». Καὶ
παρκαταίων ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς περὶ τινος δραματικῆς ἐταιρίας λέγει: «Δὲν ἡδυνήθη νὰ κρύψῃ
τὴν ἐκπληξίν μου μαθὼν ἐν Νιγδί Νοβογροδὸ ὅτι ὁλος ὁ θίασος ἡθοποιοί, ἀοδοί, ἄνδρες τε καὶ
γυναῖκες ἦσαν δούλοι ἐνὸς δεσπότη. Ἀδύνατον νὰ ἐκφράσω ὅποιαν τιμὰ αἰσθῆσιν ἐνεποίησάν
μοι οἱ ἀπροσδόκητοι οὗτοι λόγοι. Ἡ πρωταγωνίστρια ἀοδοῦς μεγίστης ὑπολήψεως παρὰ τοῦ
κοινοῦ ἀπολαύουσα, συνειθισμένη, ν' ἀκούῃ χειροκροτήσεις καὶ νὰ γίνεταί ἀντικείμενον θριαμβι-
κῶν ἐπιδείξεων ἦτο κόρη πτωχοῦ τινος χωρικοῦ ὑποδούλου. Οἱ ἡθοποιοὶ οἵτινες εἶχον ὀπο-
δυθῇ τὸ πρόσωπον ἡγαμόνος, ἀρχοντος, ἡρώος, καὶ αὐτοὶ οὐδὲν ἦττον ἦσαν δούλοι. Ὅποια
ἀλλόκοτος ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς στιγματικῆς αὐτῶν ταύτης καταστάσεως καὶ τῆς συνήθους
καὶ ὁποῖόν τι αἰσθημα θὰ ἐνεποιεῖ εἰς αὐτοὺς; ἢ ὑπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐμπνεύσεως λήθῃ καὶ
τὸ αἰσθημα τῆς ἀληθινῆς αὐτῶν καταστάσεως; Ἴνα ἔχωσι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ εἶναι ἡθοποιοὶ
ἵνα δύνανται νὰ ἀποκρίνῃ τὰ ἐλευθεριώτατον καὶ τὰ μάλιστα ἀνεξάρτητον τῶν ἐπιτηδευμάτων,
ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἀποκρίνῃν εἰς τὸν δεσπότην αὐτῶν τὸν γενομισμένον κεφαλικὸν φόρον.»

οίας, ὁ Τζάρος ὁ ἀπελευθερωτὴς ἀνεκήρυξε τοὺς δούλους ἐλευθέρους χορηγήσας εἰς μυριάδας ψυχῶν ἐπὶ αἰῶνας στεναζουσῶν ὑπὸ τὸ βάρος τῆς δουλείας, τὸ πρὸς αὐτῆς τῆς φύσεως τῷ ἀνθρώπῳ δωρηθὲν προσὸν τῆς ἐλευθερίας. Ἡ περὶ χειραφετήσεως προκήρυξις ἀνεγνώσθη τὸ πρῶτον ἐν Πατρουπόλει τῇ 5 Μαρτίου διαδοθεῖσα αὐθωρεὶ ἀπανταχοῦ τῆς ἀπεράντου χώρας τῶν Μοσχοβιτῶν. Μετὰ μίαν ἐβδομαδα οἱ ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις τῆς πρωτεύουσας ἐργαζόμενοι δοῦλοι προσήνεγκον τῷ Τζάρῳ ἄρτον καὶ ἄλλας πρὸς ἐνδειξὴν τῆς βαθείας αὐτῶν εὐγνωμοσύνης. Ἐκ τῆς λεωφόρου Νεύσκη μέχρι τῶν πυλῶν τῶν ἀνακτόρων ἄπασα ἡ πλατεῖα τοῦ Ναυκρχείου ἔβριθε πληθους ἀναμένοντος τὴν ἀφίξιν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπιτροπὴ τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἐνεφανίσθη εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἐξέφρασε τῷ αὐτοκράτορι τὴν βαθεῖαν αὐτῆς εὐγνωμοσύνην. Ὅφειλει τις νὰ φαντασθῇ τὴν ἀγαλλίαν τῶν δυστήνων τούτων ὄντων τέως ἀπολυτρωθέντων τοῦ κρούτου τῶν δεσποτῶν καὶ τῆς ζωώδους κατὰ φύσιν ἐν ἧ διατέλουν ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας, ἵνα κατανοήσῃ τὴν σημασίαν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἔργου δι' ὃ σύμπασα ἡ οἰκουμένη ἐπεκρότησεν. Ἡ μνήμη τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοῦ Β' τοῦ ἀπελευθερωτοῦ θὰ μείνῃ ἐς αἰὲν ἐν τῇ καρδίᾳ οὐχὶ μόνον τῶν Ῥώσων ἀλλὰ καὶ παντός πεπολιτισμένου, παντός ἀνθρωπίνου ὄντος συνειδύτος τὰ δεινὰ τῆς ἐπαράτου δουλείας. Τὸ ἐγκριτώτατον ἔργον τοῦ πρὸντος αἰῶνος εἶναι καὶ ἔσται ἡ ὑπὸ τοῦ ἀγαθοτάτου τούτου ἀνακτος χειραφέτησις τοσούτων ἐκατομμυρίων δούλων τοσαῦτα προσκόμματα γεννήσασα ἐν τοῖς κύκλοις τῶν Ῥώσων εὐγενῶν, ἅτινα ὁμῶς πάντα ὑπερενίκησεν ὁ μεγαλειόδολος οὗτος ἀνὴρ ἐκτελέσας τὴν ἐγκάρδιον αὐτοῦ εὐχήν.

1 Ἀρκούντως ἐνάργως περιγράφει τὴν σύγχρονον θέσιν τῆς βωσικῆς κοινωνίας ὁ ἐπισκεφθεὶς ἀκριδῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν Ῥωσίαν κ. Μακινάρης συντάκτης τῆς ἐν Παρισίοις Ἑφημερίδος τῶν Σοζητήσεων: «Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου ἡ συνήθεια ἐν Ῥωσίᾳ κατὰστασις ἦτο ἡ σιγή. Ἡ βωσικὴ κοινωνία ὁμοιάζε πρὸς ὁμιλον ὠδικῶν πτηνῶν γοητευθέντων ὑπὸ φοβεροῦ ἀετοῦ καὶ γαμφώνυχος. Τὰ δύο μοῖρα πτηνὰ ἐκάθηντο συνεσταλμένα πλησίον ἀλλήλων περιδεῖα καὶ ἐντρομα οὐδόλως τολμῶντα νὰ ἀνοίξωσι τὸ στόμα. Ἀλλὰ σήμερον ὁμῶς τῆς φοβερᾶς ὑπεναντίας ἐξαφανισθείσης ἀμιλλῶνται ἄδοντα καὶ πληροῦσι τὰ περίεθρα διὰ τῆς καθαρᾶς ὀξείας αἰμόδλης καὶ γαρρυσίνου μουσικῆς αὐτῶν. Ἐν πέντε ἔτεσιν ἂν μὴ ἐλευθερίας ἀλλὰ τυυλάχιστον ἀνοχῆς ἐλάλησαν καὶ ἔγραψαν ἐν Ῥωσίᾳ πολὺ πλέον ἢ ὅσον εἶχον λαλήσαι καὶ γράφει ἐν ἡμισείᾳ ἑκατονταετηρίδι. Πάντα τὰ μεγάλα ζητήματα τὰ ὑπνώττοντα ἐπὶ Νικολάου, οἷον τὸ τῆς χειραφετήσεως τῶν δούλων, τὸ τῆς διοικητικῆς καὶ οἰκονομικῆς μεταρρυθμίσεως, τὸ τῆς τελωνιακῆς μεταρρυθμίσεως, τὸ τῆς βελτιώσεως τῆς δικαιοσύνης διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν πρακτικῶν τῶν δικαστηρίων κλπ, πάντα λέγω τὰ ζητήματα ταῦτα ἐξηγέρθησαν διὰ μιᾶς καὶ δι' αὐτῶν ἀφθόνως ἐπάσχεσε λαὸς τριακονταετίαν ὅλην διατελῶν ἐν διανοητικῇ νηστείᾳ. Ἀληθῶς ἐξεπλάγην εὐρεθεὶς αἴφνης ἐν κύκλῳ φιλοπροσόδων πνευμάτων. Ἄνδρες πεπαιδευμένοι, ἀνώτατοι τοῦ κράτους λειτουργοί, μεγάλοι πηματοῖχοι ἔχοντες ὁ μὲν χιλίους ὁ δὲ δισχιλίους καὶ πλέον χωρικοὺς συναναστρέφονται καὶ αὐτοὶ ἐν ἄκρᾳ συμφορᾷ καὶ ἰσότητι. (Ἐπιστολαὶ περὶ Ῥωσίας σελ. 29)».

Γ'

Σπουδαίαν θέσιν μεταξὺ τῶν μεταρρυθμίσεων τῆς εἰκοσιπενταετοῦς ταύτης περιόδου κατέχει ἀναμφισβήτητως ἡ ἐπαρχιακὴ διοργάνωσις ἢ τὸ οὕτω λεγόμενον ἐπαρχιακὸν ζήτημα (Земский вопрос). Συνωδὰ τῷ ἐκδοθέντι τῇ 1 Ἰανουαρίου 1864 διατάγματι πρὸς διοικητικὴν ὀργάνωσιν ἐκάστου νομοῦ καὶ ἐκάστης ἐπαρχίας ἰδρύθησαν νομαρχικὰ καὶ ἐπαρχικὰ συμβούλια ἀπαρτιζόμενα ἐκ τῶν κτηματιῶν καὶ πολιτῶν ἐκάστου νομοῦ ἐκλεγομένων διὰ ψηφοφορίας. Ἐν ἐκάστη πρωτεύουσῃ νομοῦ συγκροτοῦνται συνεδρία: τῶν συμβουλίῶν τούτων ἐν αἷς ἐξετάζονται καὶ συναποφασίζονται πάντα τὰ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοργάνωσιν καὶ εὐημερίαν ἐκάστου νομοῦ ἀναφερόμενα. Οἱ γινώσκοντες τὸ τέως ἐπικρατοῦν χάος ἐν τῇ ἐσωτερικῇ τοῦ κράτους διοικήσει, καὶ τὴν φοβερὰν γραφειοκρατίαν καθ' ἣς διὰ τῶν ἀνωτέρω μεταρρυθμίσεων κατηνέχθη καίριον τραῦμα οὗτοι δύνανται μόνον νὰ κατανοήσωσιν ὅποιον τελεσφόρον ἀποτέλεσμα ἔσχεν ἡ μεταρρύθμισις αὕτη προσεγγίσασα τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ῥωσίας διοίκησιν πρὸς τὰς πλείστας τῶν πεπολιτισμένων Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Εἰς τοῦτο ὅμως μεγάλως συνεβάλετο καὶ ἡ δικαστικὴ μεταρρύθμισις. Πρὸ μιᾶς εἰσέτι δεκαετηρίδος προτιμότερον ἦτο νὰ χάσῃ τις τὸ πλεῖστον τῶν ὀφειλομένων αὐτῷ συμβιβάζομενος πρὸς τὸν ὀφειλέτην ἢ νὰ ἐναγάγῃ αὐτὸν ἐνώπιον τῶν μετακαινικῶν δικαστηρίων, καθ' ὅτι ἡ διεκπεραίωσις τῆς ἐκδικάσεως ἐπὶ τοσοῦτον διηωνίζετο, ὥστε ἐπὶ τέλους ἀμφότεροι ὁ τε ὀφειλέτης καὶ ὁ δανειστής ἔφθανον εἰς τὸ λυπηρὸν ἀποτέλεσμα νὰ κατὰστραφῶσιν ἀμφότεροι ἐκ τῆς πολυδαπάνου ἐκδικάσεως. Φαντάσθητε λοιπὸν τὴν θέσιν τῶν ἐπὶ ποινικαῖς ὑποθέσεσι δικαζομένων ὅτε ἄπικα ἡ τύχη αὐτῶν ἐκρέματο ἐκ τῆς πανισχύρου τότε ἀστυνομίας. Κατὰ τὴν ἀπὸ 24 Νοεμβρίου 1864 δικαστικὴν μεταρρύθμισιν ἡ διαδικασία ἐκτελεῖται ἤδη συμφώνως πρὸς τοὺς παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις ἔθνεσι θεσμούς ὑπὸ τῶν Ἑρηνοδικαίων, τῶν Κακουργιοδικαίων, τῶν Ἐφετείων καὶ τοῦ ἀνωτάτου δικαστικοῦ ἰδρύματος τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς πλὴν τῶν ἐπὶ πολιτικοῖς ἐγκλήμασι κατηγορουμένων, ἡ κατάργησις τῆς σωματικῆς ποινῆς καὶ τῆς δικαστικῇ ἀποφάσει ἐπιθέσεως ἐγκυμμάτων, ἡ κατάργησις τῆς ἐνεκα χρεῶν προσωποκρητήσεως συνέτειναν ἐπαισθητῶς εἰς τὴν δικαστικὴν μεταρρύθμισιν τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Οὐχ ἥτις οὐδαίᾳ κατεβλήθη φροντίς ὑπὲρ τῆς ὕλικης τῆς χώρας προόδου. Συγκρίνοντες τὴν ἔκτασιν τοῦ Ῥωσικοῦ κράτους κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ 1855 πρὸς τὴν σημερινὴν παρατηροῦμεν ὅτι ἐπεξετάθη κατὰ 37,000 τετραγωνικῶν μιλίων, ὁ δὲ πληθυσμὸς κατὰ 24 ἑκατομμύρια. Τῷ 1855 ἡ Ῥωσία κατεῖχε χώραν ἐν συνόλῳ 365,000 τετραγ. μιλ. μετὰ πληθυσμοῦ οὐχὶ πλείονος τῶν 65 ἑκατομμυρίων ψυχῶν ἡ βιομηχανικὴ καὶ οἰκονομικὴ κατὰ

στασις τῆς Ῥωσίας ἰδίως ἐνεκ τῶν δεινῶν τοῦ ἀγῶνα ὑπῆρξεν αἰσχυρά, ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ κράτους παρίστατο σπουδαῖον ἔλλειμμα διακοσίων ἐξήκοιτα δύο ἑκατομμυρίων ρουβλίων. Αἱ σιδηροδρομικαὶ γραμμαὶ περιορίζοντο μόνον εἰς μίαν ἀπλὴν μεταξὺ Πετροπόλεως καὶ Μόσχας. Ἡ βιομηχανία εὐρίσκετο ἐν τοῖς σπαργάνοις εἰσέτι, π. χ. τῷ 1855 ὑπῆρχον ἐν συνόλῳ 9,256 ἐργαστήρια ἀξίας 157,000,000 περίπου ρουβλ. ἐνῷ τὸ 1876 ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἤδη εἶχεν ἀνέλθει εἰς 18,892, ἀξίας 453,000,000 ρουβλίων ἥτοι εἶχε τριπλασιασθῇ. Ἡ τῶν γαιανθράκων ἐξαγωγή ἰδίως κτα-δεικνύει ἀριδηλότατα τὴν τῆς βιομηχανίας πρόοδον· τῷ 1855 ἐξήγαγον ἐν συνόλῳ 3,450,000 πούτια γαιανθράκων νῦν δὲ μόνον τὰ παρὰ τῷ Δὸν ἀνθρακωρυχεῖα παράγουσι κατ' ἔτος 170 ἑκατομμύρια πουτίων ἐνῷ τὰ αὐτὰ ἀνθρακωρυχεῖα πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν δὲν παρείχον πλείονα τῶν 2,500,000 πουτίων. Ὅταν ὁ Ῥώσος ἀναμνησθῇ ὅτι πρὸ μιᾶς εἰσέτι εἰκοσιπενταετηρίδος μόνον διὰ τῆς ἐπαρχίου παρεκλατηγάγια (ταχυδρομικῆς ἀμάρξης) ἠδύνατο νὰ διέλθῃ ἀσφαλῶς τὰς ἀπερχντούς καὶ ἀδιαβάτους κατὰ τὸν χειμῶνα στέπας τῆς Ῥωσίας, ῥίψη δὲ ἐν βλέμμα ἐπὶ τῶν ἀπείρων ἤδη σιδηροδρομικῶν γραμμῶν τῶν διερχομένων τὸ Ῥωσικὸν κράτος, κλίνει γόνυ πλήρες σεβασμοῦ ἐνώπιον τοῦ ἡγεμόνος του ὅστις ἐν τοσούτῳ βραχεὶ ἀναλόγως χρόνῳ ἐξετέλεσε τὸ τεράστιον τοῦτο ἔργον. Τῇ 8 Αὐγούστου 1856 ἔτους ὑπεγράφη τὸ πρῶτον μετὰ τοῦ βερῶνος Στίλγλιτζ συμβόλαιον πρὸς κατασκευὴν τοῦ μεταξὺ Πετροπόλεως καὶ Πετεργόες σιδηροδρόμου ἀξίας δύο ἑκατομμυρίων ρουβλ. καὶ μετὰ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη συνδέουσιν ἤδη τὰ διάφορα μέρη τῆς Ῥωσίας σιδηροδρομικαὶ γραμμαὶ ἐπὶ ἐκτάσεων τοσούτων χιλιᾶδων βερστίων, ὧν τὰ κέρδη ὑπολογίζονται κατὰ τὰς τελευταίας ἀπογραφικὰς εἰδήσεις εἰς 212 ἑκατομμ. ρουβλίων κατ' ἔτος. Μεγίστη ὡσαύτως ἐδόθη ὠθήσις τῇ θαλάσσο-πλοίᾳ καὶ ἀκτοπλοίᾳ. Γνωστὸν τοῖς πᾶσι τίνας καρποὺς ἐπήνεγκεν ἡ ἵδρυσις τῆς ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ Ῥωσικῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἐταιρίας ἣτις διαγωνίζε-ται τελεσφόρως πρὸς ἀπόσας σχεδὸν τὰς τέως ἐκκαρπούμενας τὰ κέρδη ξέ-νης ἀτμοπλοϊκῆς ἐταιρίας μάλιστα δὲ πρὸς τὴν τοῦ αὐστριακοῦ Λούδ οὐχὶ μόνον ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀνατολικαῖς θαλάσσοις. Διὰ ἑπτακοσίων ἀτμοπλοίων (52,900 ἵππων δυνάμεως), 50,000 πλοίων καὶ 90,000 φορτηγίδων μεταφέρουσιν νῦν ἐν ταῖς Ῥωσικαῖς θαλάσσοις καὶ πο-ταμοῖς φορτία 800 ἑκατομμυρίων περίπου πουτίων ἀξίας 350—400 ἑκα-τομμυρίων ρουβλίων κατ' ἔτος. Κατὰ τὰς ἐσχάτως ὡσαύτως ἐκδοθείσας ἀπο-γραφικὰς εἰδήσεις ἡ Ῥωσία παράγει νῦν κατ' ἔτος 327 ἑκατομμύρια σίτου, οὗ ἡ ἐξαγωγή κατ' ἔτος αὐξάνει· καὶ ἐνῷ πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν ἀνήρχετο μόλις εἰς 2,070,000 ψαθῶν ἀξίας 7,500,000 ρουβλίων, τῷ 1875 ἡ ἐξα-γωγή ὑπερέβη τὰ τρία ἑκατομμύρια ψαθῶν ἀξίας 13,890,000 ρουβλίων. Ἡ διαφορὰ εἶναι πασιφανὴς καὶ τυφλῷ δὲ δῶλον ἡ μεγίστη πρόοδος τῶν κυρίων τούτων στοιχείων πρὸς εὐημερίαν οἷας δῆποτε ἐθνότητος.

Δ'

Πλὴν ὁμῶς πάντων τούτων τῶν ὑπὸ τοῦ φιλοπάτριδος αὐτοκράτορος ἐπιδα-
ψιλευθέντων τῇ Ῥωσίᾳ ἀγαθῶν μετὰ τὴν χειραφέτησιν τῶν δούλων τὴν πρῶ-
την θέσιν ὁμολογουμένως κατέχει ἢ ἐν τῇ διανοητικῇ ἀναπτύξει πρόοδος, ἢ
εὐρείας διαστάσεις λαβοῦσα παιδεία κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐν Ῥω-
σίᾳ εἰκοσιπενταετίαν. Δυνάμεθα μετὰ θάρρους νὰ εἰπώμεν ὅτι μέχρι τοῦ ἔτους
1855 τὸ Ῥωσικὸν ἔθνος διήγεν ἐν βαθυτάτῃ σκότει ἀμαθείας, καὶ τὸ πλεῖ-
στον τῶν Μοσχοβιτῶν οὐδὲ καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ ἀλφαριθμοῦ ἐγίνωσκε,
πεντακισχίλια δὲ μόλις δημοτικαὶ σχολαὶ ὑπῆρχον καθ' ἑλὴν τὴν ἀπέραν-
τον ταύτην χώραν. Ἡ φιλολογία εὗρισκετο ἐν τοῖς σπαργάνοις καθιδύουσας
νήδυμον ὕπνον, ἀπαξ δὲ ἐξανισταμένη κατεπνίγετο παραχρῆμα ὑπὸ τῶν αὐ-
στηρῶν τῆς κυβερνήσεως μέτρων, ἀδυνατοῦσα οὐδὲ καὶ ἐν βῆμα νὰ ποιήσῃ
εἰς τὰ πρόσω. Γνωστὸν ὅτι ἀπασα αἱ προγενέστεραι κυβερνήσεις ἐφρόντιζον
τὰ μάλα ὥπως ἡ φιλολογία ὅσον τὸ δυνατόν ἔλαττον ὁμολογῇ τὴν ἀλήθειαν
καὶ ὥπως ἡ ἀσθενὴς αὐτῆς φωνὴ ὅσον τὸ δυνατόν ἔλαττον διαδίδηται. Ἐν
ἐνὶ λόγῳ ἡ κατάστασις αὐτῆς ὑπῆρξεν ἀθλιωτάτη καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς.
Πᾶς λόγος περὶ τῶν ζητημάτων τοῦ κοινωνικοῦ πολλῶν δὲ μᾶλλον τοῦ πολι-
τικοῦ βίου ἀπηγορεύετο· οὐδεμίαν ἐπίκρισιν τῶν ἔργων τῶν διαφόρων κλάδων
τοῦ διοικητικοῦ συστήματος ἐπατρέπετο. Περὶ τὸ 1850 ἰδίως ἐνεκα τῶν ἐν
τῇ Δύσει ὅπως ἀσχέτων τῇ Ῥωσικῇ ἐθνότητι περισπασμῶν ὁ ζήλος τῆς λο-
γοκρισίας ἔτι μᾶλλον ἤρξατο καταπιέζων τὴν φιλολογίαν· ἡ ἀνάπτυξις δὲ
τῆς δημοσιογραφίας ἐδωκεμύθη δι' ἀκαταμάχητων προσκομμάτων παρεμβλη-
θέντων πρὸς παρὰκώλυσιν τῆς περαιτέρω ἐκδόσεως περιοδικῶν συγγραμμάτων
καὶ ἐφημερίδων. Ἡ διάσημος καὶ παροιμιώδης κατὰ τὴν Ῥωσικὴν λογοκρισίαν,
ὁ ἐφιάλτης οὗτος τῆς Ῥωσικῆς φιλολογίας ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τῷ
κολοφῶνι τοῦ μεγαλείου αὐτῆς. Πλὴν τῶν κοινῶν λογοκριτῶν οἵτινες ἐξή-
ταζον ἐκάστην ἐντυπον γραμμὴν ὑφίσταντο ἕτεροι λογοκριταὶ ἰδιαιτέροι ἐκά-
στου ὑπουργείου. Ὁ γενικὸς λογοκριτὴς ἐξήταζεν ἀπλῶς τὴν ὕλην τοῦ εἰς κρίσιν
ὑποβάλλομένου συγγράμματος καὶ ἰδίως τῶν εἰς τὴν Ῥωσίαν ἀναφερομένων,
προκειμένου δὲ περὶ τινος γεγονότος σχέσιν ἔχοντος πρὸς τινὰ κλάδον τῶν δια-
φόρων ὑπουργείων τῆς Ῥωσίας, ὁ γενικὸς λογοκριτὴς ἠναγκάζετο ν' ἀποστέλλῃ
τὸ σύγγραμμα πρὸς προκαταρκτικὴν ἐξέλεγχιν τῷ ἰδιαιτέρῳ λογοκριτῇ τοῦ οἰκείου
ὑπουργείου. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὁμῶς δέν ἤσκει. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω κοινῶν καὶ
ἰδιαιτέρων λογοκριτῶν ὑπῆρχον ἐν τῇ γενικῇ διευθύνσει τῆς λογοκρισίας ἀνώ-
τεροι ἢ μᾶλλον εἰπεῖν λογοκριταὶ λογοκριτῶν, οἵτινες ὥφειλον μετὰ τὴν δη-
μοσίευσιν ἤδη τοῦ συγγράμματος ν' ἀναγινώσκωσιν αὐτὸ ἔτι ἀπαξ καὶ νὰ
ἐκφέρωσι γνώμην περὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἢ μὴ ἐξελέγξεως ὑπὸ
τῶν δύο προγενεστέρων λογοκριτῶν. Ἡ ἐπίκρισις αὐτῶν αὕτη ὑπεβάλλετο τῇ
γενικῇ γνωμοδοτήσει τῆς γενικῆς διευθύνσεως τῆς λογοκρισίας, ἐν ᾗ παρε-

κἀθύντο επίτροποι τῶν διαφόρων ὑπουργείων. Ἐν ἄλλοις λόγοις μῆνες καὶ ἔτη πολλάκις παρήρχοντο μέχρι οὗ σύγγραμμά τι διαφυγὸν τὴν *Γερὰν* ταύτην τῆς Ῥωσίας *Ἐξέτασιν* κολοβὸν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἤξιοῦτο νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν. Ὡς οὖτον οἰκτρὰ ὑπῆρχεν ἡ διανοητικὴ ἐν Ῥωσίᾳ ἀνάπτυξις κατὰ τὴν κρισιμοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν καθ' ἣν ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου Ἀλέξανδρος ὁ Β'.

Ἐν τῶν πρώτων καὶ κυρίων αὐτοῦ ἔργον ὑπῆρξεν ἡ βελτίωσις τῆς κατὰστάσεως τῆς σπουδαζούσης νεολαίας δι' ἃ ἐν πρώτοις παρέσχεν ἀπόλυτον ἄδειαν εἰς τὰ Πανεπιστήμια νὰ δέχωνται ἀπεριόριστον ἀριθμὸν φοιτητῶν καὶ μεταγενεστέρως διέταξε τὴν ἰδρύσιν σχολῶν πρὸς ἐκπαίδευσιν τοῦ γυναικείου φύλου. Αὐθωρεὶ ἐχορηγήθη ἡ ἄδεια τῆς ἐκδόσεως νέων περιοδικῶν συγγραμμάτων καὶ δὴ τῷ ἐν Μόσχᾳ Ῥωσικῷ Ἀγγελιαφόρῳ ἐπὶ νέων ὅλως φιλελευθέρων βάσεων ἐκδοθέντι ἐπετρόπη ἡ καταχώρισις πολιτικῆς ἐπιθεωρήσεως, τοῦ τέως ἀπηγορευμένου τῇ Ῥωσικῇ δημοσιογραφίᾳ καρποῦ. Ὁ συντάκτης τοῦ ἐν λόγῳ περιοδικοῦ οὗτινος ἡ ἐκδοσις ἤρξατο τῷ 1856 ἐξακολουθοῦσα αἰσίως ἄχρι τοῦδε, ἀγγέλλων τὴν χορηγηθεῖσαν ταύτην πολύτιμον ἄδειαν, «Πᾶν ὃ τι κεκτήμεθα, ἔλεγεν, ἰσχύν, γνῶσιν, ἐνθουσιασμόν, φιλοπατρίαν θέλομεν ἀφιερῶσαι τῷ ἡγεμονεύοντι ὁδηγῷ ἡμῶν ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ βαδίζοντες ἐπὶ τῆς εὐθείας ὁδοῦ ὑπὸ τὴν ᾧ σημείαν αὐτοῦ ὁδηγούμενοι». Βαθμηδὸν ἤρξατο καταργῶν τὴν μεσαιωνικὴν λογοκρισίαν καὶ τῷ 1862 ὁ γενικὸς αὐτῆς ὀργανισμὸς ἐπαίσθητῶς ἤδη εἶχεν ἀλλοιωθῆ. Ἡ γενικὴ διεύθυνσις τῆς λογοκρισίας μετὰ τῶν ἀνωτάτων αὐτῆς λογοκριτῶν ᾤχετο ἀπιοῦσα. Τὴν τῆς λογοκρισίας ἐν γένει ἐπιτήρησιν ἀνέλαβε τὸ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὑπουργείων τὴν δὲ διαχείρισιν τὸ τῆς παιδείας. Βαθμηδὸν ἡ κυβερνήσις δὲν ἐπύσσατο ἐλαττοῦσα τὸ κύρος τῆς λογοκρισίας καὶ τῇ 6 Ἀπριλίου 1875 ἐπῆλθε τὸ πρῶτον βῆμα τῆς πρὸς τὴν ἐλευθεροτυπίαν προσελάσεως, ἥτοι ἡ κατάργησις τῆς προκαταρκτικῆς λογοκρισίας τῶν ἐν Μόσχᾳ καὶ Πετροπόλει ἐκδιδόμενων περιοδικῶν συγγραμμάτων, ἅτινα μέχρι τοῦδε ἐξακολουθοῦσιν ἐκδιδόμενα ἐλευθέρως ἄνευ προκαταρκτικῆς λογοκρισίας, ὑποβαλλόμενα δὲ ἀπλῶς εἰς διαφόρους ποινάς. Κορωνίς τῶν μεταρρυθμίσεων τούτων ὑπῆρξεν ἡ ἰδρύσις τριῶν ἐτέρων ἐν Ῥωσίᾳ Πανεπιστημίων τοῦ τῆς Ὁδησσοῦ, τῆς Βαρσοβίας καὶ Σιβηρίας ὅπερ ὁσονούπω θὰ ἀνοίξῃ τὰς πύλας αὐτοῦ πρὸς ὑποδοχὴν τῆς ἐν Σιβηρίᾳ ποθοῦσης τὴν ἀνωτάτην ἐκπαίδευσιν νεολαίας. Τριάκοντα ἑκατομμύρια ρουβλίων δαπανῶνται ἤδη κατ' ἔτος ὑπὸ τῆς Ῥωσικῆς κυβερνήσεως πρὸς ἐκπαίδευσιν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, καὶ συντήρησιν τῶν Πανεπιστημίων, Ἀκαδημιῶν καὶ λοιπῶν ἀνωτέρων ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων. Κατὰ τὸ 1877—1878 ἐν τοῖς ὀκτὼ ἐν Ῥωσίᾳ Πανεπιστημίοις, (Πετροπόλει, Μόσχᾳ, Κιέβου, Ὁδησσοῦ, Χαρκόβου, Καζάν, Βαρσοβίας, καὶ Δέρπτης) ἐφοίτων 6857 φοιτηταί, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι ἐν τῇ ἱατρικῇ σχολῇ, τῇ φυσικομαθηματικῇ καὶ τῇ νομικῇ, 604 δὲ καθηγηταὶ ἐδί-

δασκόντων ἐν αὐτοῖς, ἑτεροὶ δὲ χίλιοι φοιτηταὶ ἐν τῷ ἐν Γιάροσλαβ Δεμίδοβσκη λυκείῳ τῆς νομικῆς, ἐν τῷ ἐν Πετροπόλει ἱστορικῷ καὶ φιλολογικῷ Ἰνστιτούτῳ, ἐν ταῖς ἐν Δέρπτη, Χαρκόβῳ, Καζάν κτηνιατρικαῖς σχολαῖς, ἐν τῇ σχολῇ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν καὶ ἐν τῇ ἐν Νέα Ἀλεξάνδρεια γεωργικῇ σχολῇ, 100 δὲ καθηγηταὶ ἐδίδασκον ἐν αὐταῖς ἐν συνόλῳ. Γυμνάσια καὶ προγυμνάσια ὑπάρχουσι νῦν 206 εἰς συντήρησιν τῶν ὑποίων ἢ κυβέρνησις δαπανᾷ κατ' ἔτος 4,300,000 ρουβλ. Καθηγηταὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω γυμνασίοις διδάσκουσι 2000 οἱ δὲ μαθηταὶ τῶν γυμνασίων ἀνέρχονται εἰς 53,000 ὑπάρχουσι δὲ 67 προγυμνάσια μετὰ 13,000 μαθητῶν εἰς 2 δαπανᾶται κατ' ἔτος ἐν ἑκατομμύριον ρουβλίων, 337 ἐπαρχιακαὶ σχολαὶ μετὰ 26,000 μαθητῶν καὶ 25,000 περίπου προκαταρκτικαὶ σχολαὶ εἰς 2 φοιτῶσι ὑπὲρ τὸ ἑκατομμύριον παιδῶν 800,000 ἀρρένων καὶ 200,000 θηλέων πρὸς συντήρησιν δὲ αὐτῶν δαπανῶνται κατ' ἔτος ὅλῳ ἑκατομμύρια ρουβλίων.

Ἐκτὸς δὲ πολλῶν ἰδιωτικῶν παρθενωγείων ἐν αἷς παραδίδονται σχεδὸν γυμνασιακὰ μαθήματα ὑφίστανται νῦν ἐν Ῥωσίᾳ 75 γυμνάσια καὶ 159 προγυμνάσια ἐν οἷς φοιτῶσι κατ' ἔτος 40,000 κοράσια. Μεταξὺ τῶν Ῥωσίδων ἤδη ὑπάρχουσι πολλαὶ κατέχουσαι ὑψηλὰς θέσεις ἐν τῇ φιλολογίᾳ, τῇ ἱατρικῇ κλπ. Αἱ πλεῖστοι τούτων μέχρι τοῦδε ἠναγκάζοντο νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὰ πανεπιστήμια τῆς Ἑσπερίας, ἀλλὰ τῇ μερίμνῃ τῆς κυβερνήσεως ἰδρύθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δημοτικῇ δαπάνῃ ἐν Πετροπόλει, Μόσχῃ, Καζάν, Κιέβῳ καὶ Ὁδητσῷ πανεπιστήμια ἃ ὅπως λέγονται ἐνταῦθα ἀνώτατα *Παρθενωγεῖα*. Ἀπανταχοῦ ἤδη ἔνθα ὑφίστανται τοιαῦτα σχολαὶ γέμουσι νεκνίδων αἵτινες μετ' ἀπαρδειγματίστου ζήλου ἀκροῶνται ἰδίως τῶν φιλολογικῶν, ἱατρικῶν, καὶ φυσικομαθηματικῶν παραδόσεων. Πολλὰκις πτωχαὶ κόραι ἐγκαταλείπουσαι τὴν πατρικὴν στέγην ἀνευ πόρων, ῥακένδυτοι, ἐστερημέναι καὶ αὐτῶν σχεδὸν τῶν ἀπολύτως πρὸς τὸ ζῆν, φέρουσαι τὰ βιβλία μόνον ὑπὸ μάλης ἔρχονται εἰς τινὰ τῶν ἀνωτέρω πόλεων ἐνθα δεχομένου τινὸς αὐτὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πρὸς διατροφήν φιλανθρωπίας χάριν σπουδάζουσι μετ' ἀκριβοῦς ἐπιμελείας μετερχόμεναι πολλάκις τὸν προγυμναστὴν πρὸς παρισμόν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Φανερά ἀπόδειξις τῆς μεγίστης ταύτης προόδου τοῦ ἐν Ῥωσίᾳ ὁρκίου φύλου εἶναι τὸ τέως ἐν Πετροπόλει λήξαν ἱατρικὸν Συνέδριον, ἐν ᾧ μετὰ τῶν ἀσκληπιαδῶν ἀντιπροσώπων ἀπασῶν σχεδὸν τῶν πόλεων τῆς Ῥωσίας παρήσαν τριάκοντα εἰς Ῥωσίδες ἔχουσαι ἀπολυτήριον ἱατρικῆς σχολῆς καὶ μετερχόμεναι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱατροῦ.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐκδόσεως βιβλίων διδασκτικῶν τε καὶ μὴ, αἵτινα ἐνῶ κατὰ τὸ 1801—1815 ἐντὸς τεσσάρων ἐτῶν εἶχον ἐκδοθῆ μόλις 700 σώματα, κατὰ τὸ 1877 ὑπερέβησαν τὰς ἑξακισχίλια, ἡ μεγίστη πρόοδος τῆς δημοσιογραφίας καθ' ὅτι ἐνῶ τῷ 1826 ἐξεδίδοντο μόνον 84 περιοδικὰ συγγράμματα καὶ ἐφημερίδες νῦν δ' ἐκδίδονται ἐν συνόλῳ περὶ τὰ 500, τὰ χίλια περίπου ἐνυπάρχοντα τυπογραφεῖα, πάντα ταῦτα τρανώτατα καταδεικνύουσι

τὴν μεγίστην ἐν τῇ διανοητικῇ ἀναπτύξει ἐνυπάρχουσιν διαφορὰν μετὰ τῆς νῦν καὶ τῆς πρὸ μιᾶς εἰκοσιπενταετηρίδος Ῥωσίας. Ἀρκεῖ μόνον νὰ ρίψῃ τις νῦν ἐν βλέμμα ἐπὶ τοῦ τέως μουρζίκου τοῦ ἀτενίζοντος ἡμᾶς μετὰ τοῦ βλακώδους ἐκείνου τρόπου καὶ μὴ δυναμένου οὐδὲ καὶ λέγειν ὃ ἀνθρώπῳ, νῦν δὲ ἔχοντες πολλάκις ἀνὰ χεῖρας φύλλον ἐφημερίδος καὶ συζητοῦντος καὶ τοὶ ἀπλοϊκῶς, ἀλλ' ὅπως δῆποτε συζητοῦντος κατὰ τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν τὰ διαφόρα πολιτικὰ τῆς ἡμέρας.

Οὐχ ἦττον σπουδαίαν παρατηροῦμεν μέριμναν περὶ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δόξης τῆς πατρίδος χώρας καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς εἰκοσιπενταετηρίδος ταύτης ἐν τῇ ἐξωτερικῇ ὡσαύτως πολιτικῇ. Εἰς τρία τινὰ ἰδίως ἐπέστυρεν ἡ Ῥωσικὴ διπλωματία τὴν προτοχὴν αὐτῆς, εἰς τὴν ὅσον ἐνεστὶ ἐξασφάλισιν τῶν Ἀσιατικῶν ὁρίων τοῦ κράτους, τὴν ἐξακολούθησιν τῆς πατροπαράδοτου μειώσεως τῆς ἐν Εὐρώπῃ ἰσχύος τοῦ Ὀθωμανισμοῦ καὶ τρίτον τὴν ἐκ τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν τῇ Ἰλλυρικῇ Χερσονήσῳ Σλαβικῶν ἐθνοτήτων. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἀπεσπίρτησε τοῦ προαιωνίου αὐτῆς προγράμματος ὡς προμάχου πάσης τῆς ὀρθοδοξίας πρὸς μεγίστην λύπην ἰδίως τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος. Ἀποτέλεσμα τοῦ πρώτου μὲν ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ πρίγκιπος Βαρίκτινσκη κατὰ τὴν 25 Αὐγούστου 1859 αἰχμαλωσία τοῦ διαδοῆτου ἡγεμόνος τῶν ὁρειῶν τοῦ Κουκάσου Σιχμήλ, ἡ ὑπὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς Μιχαὴλ Νικολάιεβιτς τῇ 21 Μαΐου 1862 τελεία καθυπόταξις τοῦ Κουκάσου, ἡ προσάρτησις τῶν περὶ τὸ Οὐσσούρ χωρῶν, ἡ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Τζερνέγιεβ κατὰκτησις τῆς Τασκένθης καὶ τέλος ἡ προσάρτησις τοῦ ἀνήκοντος νῦν τῇ Ῥωσίᾳ μέρους τῆς Χίβας. Ἀποτέλεσμα τοῦ δευτέρου ὑπῆρξε πρῶτον μὲν ἡ ἀπέλκεισις τοῦ μεγάλως τὴν ἐθνικὴν τῶν Ῥώσων φιλοτιμίαν προσβάλλοντος ἔρου τῆς ἀπὸ 18 Μαρτίου 1856 ἐν Παρισίοις συνθήκης, δι' οὗ ὑπεχρεώτο ἡ Ῥωσία νὰ διατηρῇ ἐν Εὐδαίην Πόντῳ ὀριζόμενον μόνον ἀριθμὸν πολεμικῶν πλοίων, δεύτερον ἡ εἰς τὴν Ῥωσίαν ἐπιστροφή ἐκείνου τοῦ μέρους τῆς Βεσσαραβίας τὸ ὅποιον κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν συνθήκην εἶχε παραχωρηθῇ τῇ Ῥωμανίᾳ, καὶ τρίτον ἡ προσάρτησις μέρους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετὰ τοῦ διαστήρου φρουρίου Κάρς, ἀποτέλεσμα δὲ τούτου ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῶν ἐν τῇ Ἰλλυρικῇ Χερσονήσῳ Σλαβικῶν ἐθνοτήτων κατὰ τὴν ἐν Βερολίνῳ συνθήκην. Τὸ ὄνομα τῆς Ῥωσίας ἐς αἰὲ θέλει ἀναγράφεσθαι χρυσοῖς γράμμασιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Βουλγάρων, Σέρβων καὶ Μαυροβουνίων, οἵτινες τὸ πᾶν ὀφείλουσι πράγματι τῷ αὐτοκράτορι Ἀλεξάνδρῳ τῷ Β', ἀφιερῶσαντι τὸν βίον αὐτοῦ ἅπαντα εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῷ ἐθνοτήτων. Σπᾶνιοι πράγματι εἰσὶν οἱ ἡγεμόνες οἱ δυνάμενοι ἐν τοσοῦτῳ ἀπεράντῳ κράτει καὶ ἐν τῷ κυκεῶνι τούτῳ τῶν μυρίων ὄσων ἐνασχολήσεων καὶ φροντίδων εἰς τὰ πάντα νὰ εἰσδύωσι, τὰ πάντα νὰ ἐπιβλέπωσιν, οὔτε μόχθων φειδόμενοι οὔτε κόπων ἀλλ' οὐδ' αὐτῆς τῆς ὑγείας καὶ ὑπάρξεως αὐτῶν.

Ἰδοὺ πῶς ἀπεικόνισε τὸν βίον τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργός κ. Γίρς, ἀγορεύσας ἐν τῷ χρηματιστηρίῳ τῆς Μόσχας κατὰ τὴν ἐσχάτως βραχεῖαν αὐτοῦ διατριβὴν ἐνώπιον τῶν ἐμπόρων. «Ἐγὼ εἶμι εἰς ἐκ τῶν πλησιεστέρων μαρτύρων τῶν μόχθων αὐτοῦ, καὶ θείποτε θαυμάζω τίνι τρόπῳ δύναται νὰ πράττῃ πᾶν ὅ τι ἐκτελεῖ. Τὴν πρωίαν διέρχεται δεχόμενος τὰς λογοδοσίας τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ οἵτινες ἀνέρχονται εἰς δεκαπέντε, τινὰς ἐξ αὐτῶν ὑποδέχεται καὶ τρεῖς τῆς ἐξδομάδος. Πόσαι ἐκθέσεις τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καὶ ἑτέρων ἐπιτροπῶν, πόσαι πολύτομοι τριαῦται τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου ὑποβάλλονται εἰς αὐτὸν πρὸς ἐπιθεώρησιν καὶ ἀπόφασιν. Αἱ πολύφυλλοι λογοδοσίαι τῶν ὑπουργῶν, τῶν γενικῶν διοικητῶν καὶ ἐξήκοντα διοικητῶν τῆς Ῥωσίας κατ' ἔτος ὑποβάλλονται αὐτῷ ἀποστελλόμεναι πρὸς αὐτοῦ εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον γέμουσαι ἰδιοχειρῶν αὐτοῦ σημειώσεων καὶ ὁδηγιῶν. Πόσα τηλεγραφήματα καὶ ἀνακοινώσεις τῶν πρεσβευτῶν ἡμῶν ἐκ τῶν διαφόρων μερῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ κόσμου καθ' ἑκάστην ἀναγινώσκει ὁ αὐτοκράτωρ. Οὐδεμία ἀπάντησις διακοινώσεως, οὐδὲν τηλεγράφημα ἀποστέλλεται ἄνευ τῆς προηγουμένης αὐτοῦ συνέννοήσεως. Πόσας ἑτέρας ἀνακοινώσεις, ἐπιστολάς καὶ σημειώσεις λαμβάνει ὁ αὐτοκράτωρ. Προσθέσατε τὰς ὑποδοχάς, ἐπιθεωρήσεις τοῦ στρατοῦ, γυμνάσια, ἐπισκέψεις τῶν νοσοκομείων καὶ εκπαιδευτικῶν καταστημάτων, προσθέσατε εἰς ταῦτα ὅτι ἑορτὰς ὁ αὐτοκράτωρ δὲν γνωρίζει καὶ οὐδέποτε ἀναβάλλει τὰς ὀριζομένης ἡμέρας τῆς ὑποδοχῆς. Καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ νέου ἔτους καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς αὐτοῦ καὶ κατὰ τὰ Θεοφάνεια καὶ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Ἀγίας Τριάδος ὁ αὐτοκράτωρ διάγει ὅπως καὶ τὰς καθημερινάς. Καὶ κατὰ τὰς ὁδοιπορίας αὐτὰς ὁ αὐτοκράτωρ ἐξακολουθεῖ ἐργαζόμενος μετὰ τῶν ἀκολουθούντων ἀπανταχοῦ ὑπουργῶν». Ἀκούσωμεν δὲ καὶ τὸν ἐκ Βουλγαρίας ἀνταποκριτὴν τοῦ Νέου Χρόνου ὅτε διέτριβεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐν Γόρνιη Σπουδὴν κατὰ τὴν κρισιμωτάτην ἐκείνην ἐποχὴν τοῦ ἄρτι λήξαντος ἀγῶνος, ὅποιον διήγε βίον ὁ αὐτοκράτωρ συμμεριζόμενος ὡς φιλόστοργος πατὴρ ἀπάσας τὰς θλίψεις καὶ ὀδύνας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ ἑτοιμός νὰ θυσιάσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν του ὑπὲρ αὐτῶν. «Κατέχει μικρὸν οἰκίσκον μετὰ δύο δωματίων ἐξ ὧν τὸ ἓν χρησιμεύει ὡς θάλαμος τὸ δὲ ἕτερον ὡς γραφεῖον. Ἐκτὸς τούτου ὑπάρχει πρὸ τοῦ οἰκίσκου μικρὸς προθάλαμος. Ἐγείρεται καθ' ἑκάστην τῇ 8 τῆς πρωίας καὶ πίνει καφέ. Ὅσον καὶ ἂν ἐκοπίασε τὴν προτερσίαν, ὑφ' ὧν φροντίδων καὶ ἐργασιῶν καὶ ἂν κατεβλήθῃ χθὲς, ἐξεγείρεται τὴν αὐτὴν ὥραν καὶ ὅτε ὁ ἱατρός τῷ κάμνει τὴν παρατήρησιν ὅτι ἐκοιμήθη ὀλίγον, — «Δὲν δύναμαι νὰ ἐγείρωμαι ἀργότερον, ἀπαντᾷ, καθ' ὅτι ἄλλως δὲν προφθάνω τὰς ἐργασίας μου. — Μετὰ τὸν καφέ περιδιαβάζει καὶ ἔπειτα ἐνασχολεῖται εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν τηλεγραφημάτων, ἐφημερίδων κλπ. Μετὰ μεγίστης ἐπιμελείας παρακολουθεῖ τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ ἀγῶνος, ἐξετάζων ἐπισταμένως τὰς

αἵτις τῆς ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας αὐτῶν. Πρὸ πάντων μεγίστην ἀνυπομονή-
 σίαν δεικνύει ὅσα τῇ ἀφίξει τῶν τηλεγραφημάτων καὶ κατὰ τὴν μάχην
 τῆς Σίπκας πολλάκις τὴν νύκτα τὸν ἀρύπνιζον ἵνα λαμβάνῃ γνῶσιν αὐ-
 τῶν. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς εἰς Πετρούπολιν ἀποστολῆς γραμματοκομιστοῦ,
 προετοιμάζει ἐγκαίρως τὰς ἐπιστολάς του καὶ εἶναι πάντοτε λίαν ἐνησχολημέ-
 νος. Ὅτε ὁ καιρὸς ἦτο θερμότατος, τὸ δὲ θερμόμετρον ἐν σκιά ἐδείκνυε 52,
 ὁ αὐτοκράτωρ κἀθιδρῶς ἐξηκολούθει ἐργαζόμενος. Πρὸ τοῦ γεύματος ἀπὸ τῆς
 4—5 ὥρας κοιμᾶται εἴτα ἐφ' ἡμέρας πορεύεται εἰς τὸ πλησίον στρατόπε-
 δον καὶ τὸ νοσοκομεῖον. Εἶδον αὐτὸν ὅτε ἐπισκέπτεται τοὺς τραυματίας. Εἶναι
 δύσκολον νὰ φαντασθῇ τις ὁποῖαν ἀπλότητα, ὁποῖαν ψυχικὴν καλοκάγαθίαν,
 ὁποῖαν εὐγένειαν τρόπων δεικνύει. Δὲν εἶναι τότε ἀπερχάντου κράτους ἡγεμῶν
 ἐμφανιζόμενος ἐν πάσῃ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ αὐτοῦ, ἀλλ' ἄνθρωπος βαθέως συν-
 αισθανόμενος τὰ δεινὰ τῶν ἀγωνιζομένων· καταβάλλει δὲ πᾶσαν προσπάθειαν
 πρὸς ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν αὐτῶν. Πολλάκις τεταραγμένος βαθέως ἀπο-
 τείνεται πρὸς τοὺς τραυματίας καὶ τὰ δάκρυα ποταμῆδὸν τρέχουσιν ἐκ τῶν
 ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἐνῶ μάτην ζητεῖ νὰ τα ἀποκρύψῃ. Ἀκολουθεῖ διὰ τῆς
 ἐπιμελείας αὐτοῦ τὸ πᾶν, ἀποτείνεται εἰς πάντα, ἐργάζεται πλειότερον
 πάντων, τὸ πᾶν ἐπιβλέπει, καὶ τὰ πάντα ἐννοεῖ διὰ τῆς ἐμπειρίας ἐπιδε-
 ξίου κυβερνήτου, ἀλλὰ τούτου ἕνεκα ὅμως ἐγένετο ἐσχάτως ἰσχνότερος.»

Τοιοῦτος ὁ ἰθὺς τὰς τύχας τῆς Ῥωσίας καὶ μυρία ὅσα εἰσέτι παραδείγ-
 ματα ἡδυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν τῆς καλοκάγαθίας, τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς
 δραστηριότητος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοῦ Β', καθ' οὗ ὅμως τὸ τέ-
 τартον ἤδη βέβηλος χεῖρ ὑφούτκει. Ἡ θεία Πρόνοια ὅμως ἀποστρέφει πᾶν βέ-
 λος κατ' αὐτοῦ ἐκτοξευόμενον φειδομένη τῆς εὐημερίας καὶ σωτηρίας τοῦ
 ἔθνους. Εἶναι ἀδύνατον ν' ἀναλογισθῇ τις ὅτι ἄνθρωποι ἀνήκοντες τῇ Ῥω-
 σικῇ ἐθνότητι ἔχουσι τὴν ἀναίδειαν νὰ ἐπιβάλλωσι χεῖρα κατὰ τῆς ζωῆς
 τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ θυσιάζοντος τὸ πᾶν ὑπὲρ αὐτῶν. Οὐχί, εἶναι ἀδύνατον
 Ῥωσικὴ κοινωνία νὰ γεννᾷ τοιαῦτα ἐκτρώματα εἶναι ἀδύνατον λέγω ἄνθρω-
 ποι φέροντες τὸ ὄνομα τῶν Ῥώσων νὰ μετέχωσι τῶν ὑψίστων τούτων κα-
 κουργημάτων. Ἐλπίζωμεν ὅτι αἱ ἐξηρμέναι κεφαλαὶ θέλουσι κατίδει ταχέως
 τὴν πλάνην αὐτῶν καὶ μετανοῶσαι θέλουσι προσέλθει εἰς τὴν ὑγιᾶ μερίδα
 τῆς Ῥωσικῆς κοινωνίας, πρὸς κοινὴν συνεργασίαν ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῆς πα-
 τρώας αὐτῶν χώρας, ἥς τὴν ἐπὶ τὰ κρεῖττω μεταρρυθμισιν συντόμως ἐπει-
 ράθημεν νὰ καταδείξωμεν ἐν τῇ ἱστορικῇ ταύτῃ ἀναθεωρήσει.

Ἐν Ὁδησσῷ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1880.

Κ. Α. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ.